

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

مبانی علوم انسانی اسلامی

احمد حسین شریفی

استاد گروه فلسفه مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی رحمته الله علیه

انتشارات مرکز پژوهش‌های علوم انسانی اسلامی صدرا

مبانی علوم انسانی اسلامی

نویسنده: احمدحسین شریفی

طراحی جلد: یوسف بهرخ / صفحه‌آرایی: اعظم یزدلی

ویراست: سوم

چاپ اول: زمستان ۱۴۰۲

شمارگان: ۵۰۰ نسخه

شابک: ۹۷۸-۶۲۲-۸۲۸۲-۰۶-۰

سرشناسه: شریفی، احمدحسین، ۱۳۴۹ -

Sharifi, Ahmad Husain

عنوان و نام پدیدآور: مبانی علوم انسانی اسلامی . احمدحسین شریفی.
مشخصات نشر: تهران: مرکز پژوهش‌های علوم انسانی اسلامی صدرا،
انتشارات، ۱۴۰۲.

مشخصات ظاهری: ۳۸۳ص: ۵/۲۱×۵/۱۴ س.م.

شابک: 978-622-8282-06-0

وضعیت فهرست نویسی: فیا

یادداشت: چاپ قبلی: آفتاب توسعه، ۱۳۹۴ (۶۲۴ص).

یادداشت: کتابنامه: ص. [۳۴۱]-۳۶۰.

موضوع: علوم انسانی (اسلام)

*Humanities (Islam)

مرکز پژوهش‌های علوم انسانی اسلامی صدرا. انتشارات

سازمان اوقاف و امور خیریه

سازمان تبلیغات اسلامی

Islamic advertisement Organization

رده بندی کنگره: BP۲۳۲

رده بندی دیویی: ۲۹۷/۴۸۵

شماره کتابشناسی ملی: ۹۵۰۱۹۲۶

نشانی: تهران، خیابان شهید مطهری، خیابان میرعماد،

پلاک ۲۳، طبقه سوم

کدپستی: ۱۵۸۷۸۱۳۱۱۶ تلفن: ۹۶۶۵۷۸۰۱ و ۹۶۶۵۷۸۰۳ (۰۲۱)

این کتاب با مشارکت مالی سازمان اوقاف و امور خیریه

و سازمان تبلیغات اسلامی

منتشر شده است.

حق چاپ برای ناشر محفوظ و نقل نوشته‌ها با ذکر منبع پلا مانع است.

www.sccsf.ac.ir

فهرست مطالب

۱۳	مقدمه ویراست سوم
۱۵	مقدمه
۱۶	مسأله اصلی
۱۶	ساختار کلی کتاب
۱۹	ویژگی‌های این کتاب
۲۰	سپاسگزاری

۲۳	فصل اول: مباحث کلی و مقدماتی
۲۵	تاریخچه بحث
۲۵	تاریخچه علوم انسانی
۲۸	تاریخچه طرح علوم انسانی اسلامی
۳۱	مدافعان اولیه
۳۵	سید محمدباقر صدر
۳۸	شهید مرتضی مطهری
۴۰	علامه محمدتقی جعفری
۴۳	آیت‌الله مصباح‌یزدی
۴۵	اهمیت و ضرورت تولید علوم انسانی اسلامی
۴۶	اهمیت و جایگاه علوم انسانی
۴۶	یک. کم‌کاری در عرصه علوم انسانی
۴۸	دو. لازمه پیشرفت مادی
۴۹	سه. علوم انسانی روح سایر دانش‌ها
۵۰	ضرورت اسلامی‌سازی علوم انسانی

یک. آسیب‌های علوم انسانی غربی.....	۵۰
دو. برداشت‌های عجیب از علوم انسانی اسلامی.....	۵۴
سه. شرط لازم اسلامی‌سازی دانشگاه‌ها.....	۶۱
چهار. ارتباط علوم انسانی با مسائل دینی.....	۶۴
پنج. نرم‌افزار جامعه‌پردازی و تمدن‌سازی اسلامی.....	۶۵
پرسش.....	۷۴
برای پژوهش بیشتر.....	۷۵

فصل دوم: چیستی علوم انسانی.....	۷۷
نبود اجماع در تعریف «علوم انسانی».....	۷۹
توجه به ابعاد توصیفی و تجویزی علوم انسانی.....	۸۳
تعریف «علوم انسانی».....	۸۶
تعریف به «مصاداق».....	۸۸
تعریف به «روش».....	۹۰
تعریف به «موضوع».....	۹۱
تعریف «کارکردی».....	۹۲
ویژگی‌های موضوع علوم انسانی.....	۹۵
یک. جزء فعالیت‌های انسانی بودن.....	۹۵
دو. پیچیدگی موضوع.....	۹۶
سه. هدفمندی کنش‌های انسانی.....	۹۹
چهار. اعتباری بودن موضوع.....	۱۰۰
پنج. وابستگی به آگاهی، اراده و اختیار.....	۱۰۲
شش. وابستگی به نیازها.....	۱۰۵
هفت. وابستگی به موقعیت‌های زمانی و مکانی.....	۱۰۶

هشت. تأثیرپذیری از پیامدها.....	۱۰۸
دلالت‌های روش‌شناختی و ویژگی‌های موضوع علوم انسانی	۱۱۰
دلالت‌های غایت‌شناختی و ویژگی‌های موضوع علوم انسانی	۱۱۲
پرسش	۱۱۵
برای پژوهش بیشتر	۱۱۶

فصل سوم: چیستی علوم انسانی اسلامی	۱۱۹
منظور از علوم انسانی اسلامی	۱۲۶
یک. دانش مورد تأکید اسلام	۱۲۷
دو. علوم شارح کتاب و سنت	۱۳۱
سه. علوم سودمند برای جامعه اسلامی	۱۳۳
چهار. علوم عالمان مسلمان	۱۳۸
پنج. علوم ناظر به موضوعات و مسائل اسلامی	۱۴۱
شش. علوم مستند به متون اسلامی	۱۴۲
هفت. علوم ناظر به تفسیر اراده الهی	۱۴۸
هشت. علوم مستند به مبانی اسلامی	۱۵۱
نه. علوم سازگار با مبانی، مقاصد و منابع اسلامی	۱۵۸
ده. دیدگاه مورد قبول: تشکیکی بودن انتساب	۱۶۰
پرسش	۱۶۴
برای پژوهش بیشتر	۱۶۶

فصل چهارم: مبانی فلسفی علوم انسانی اسلامی	۱۶۷
مقدمه	۱۶۹
مبانی معرفت‌شناختی	۱۷۱

یک.	امکان و وقوع شناخت یقینی	۱۷۱
دو.	امکان و وقوع شناخت مطلق	۱۷۳
سه.	امکان شناخت امور غیر تجربی	۱۷۵
چهار.	تقدم معرفت یقینی بر معرفت معارض با آن	۱۷۶
پنج.	تنوع راه‌ها و ابزارهای کشف واقع	۱۷۸
	مبانی هستی‌شناختی	۱۸۲
یک.	اصل علیت	۱۸۲
دو.	ضرورت علی - معلولی	۱۸۴
سه.	سنخیت علی - معلولی	۱۸۶
چهار.	مراتب داشتن موجودات	۱۸۷
پنج.	گستره وجود: از ماده تا فراماده	۱۸۸
شش.	تدریجی بودن عالم ماده و مادیات	۱۸۹
	مبانی دین‌شناختی	۱۸۹
یک.	اعتقاد به خداوند به عنوان کامل مطلق	۱۹۰
دو.	انسان کامل به عنوان هدف اصلی آفرینش	۱۹۵
سه.	اعتقاد به هدایت تشریعی انسان از سوی خداوند	۱۹۶
چهار.	اعتقاد به جامع و جهانی بودن اسلام	۱۹۸
پنج.	اعتقاد به عصمت پیامبر اکرم و ائمه اطهار	۲۰۰
	مبانی انسان‌شناختی	۲۰۱
یک.	ترکیب انسان از روح و بدن	۲۰۳
دو.	سرشت مشترک انسان‌ها	۲۰۷
سه.	ابزاری بودن همه کسش‌های انسانی	۲۰۸
چهار.	کمال‌جویی انسان	۲۰۹
	مبانی ارزش‌شناختی	۲۱۲

۲۱۳	یک. توجه به تفاوت ارزش‌های ذاتی و غیری
۲۱۵	دو. توجه به تفاوت ارزش‌های ابزاری و غایی
۲۱۶	سه. واقعی و نفس‌الامری بودن ارزش‌ها
۲۱۹	چهار. نقش منابع معرفت در کشف ارزش‌ها
۲۲۰	پنج. مطلق و ثابت بودن ارزش‌ها
۲۲۱	شش. منشأ اختلافات اخلاقی
۲۲۳	پرسش
۲۲۴	برای پژوهش بیشتر
۲۲۷	فصل پنجم: روش تحقیق در علوم انسانی اسلامی
۲۲۹	مقدمه
۲۳۰	روش تحقیق و تمایز علوم
۲۳۱	یک. تمایز هدفی
۲۳۳	دو. تمایز روشی
۲۳۵	سه. تمایز موضوعی
۲۳۷	چهار. تمایز مسأله‌ای
۲۳۷	پنج. تمایز ترکیبی
۲۴۰	رابطه روش و معرفت‌شناسی
۲۴۱	روش‌شناسی علوم انسانی: وحدت‌گرایی یا کثرت‌گرایی؟
۲۴۴	نظریه «وحدت روش علمی»
۲۵۲	بررسی ادله قائلین به «وحدت روش علمی»
۲۵۲	دلیل اول: تکیه بر معیار معناداری پزیتیویستی
۲۵۴	دلیل دوم: عدم امکان شناخت همه ابعاد وجودی انسان
۲۵۵	دلیل سوم: تلازم علم و تجربه

دلیل چهارم: همگانی بودن روش تجربی.....	۲۵۷
نظریه «تمایز روشی علوم انسانی».....	۲۵۹
مکتب تفهیمی و روش علوم انسانی.....	۲۶۰
نظریه «کثرت‌گرایی روشی علوم انسانی».....	۲۶۵
تنوع روش‌ها به تناسب اختلاف مسائل.....	۲۶۷
پرسش.....	۲۷۲
برای پژوهش بیشتر.....	۲۷۳
 فصل ششم: نقش اخلاق در تولید علم.....	۲۷۵
تعیین محل بحث.....	۲۷۷
انواع دیدگاه‌ها.....	۲۷۸
عینیت‌گرایی در علم.....	۲۷۸
ارزش‌بار بودن نظریه‌های علمی.....	۲۸۰
اثبات نقش‌آفرینی ارزش‌ها در علوم انسانی.....	۲۸۲
الف. ادله قرآنی.....	۲۸۳
ب. ادله روایی.....	۲۸۵
ج. تحلیل عقلی.....	۲۸۶
یک. تأثیر اخلاق در مسأله‌شناسی.....	۲۸۷
دو. تأثیر اخلاق در غایت‌شناسی و انتخاب هدف علم.....	۲۸۸
سه. تأثیر اخلاق در فهم و کشف واقع.....	۲۹۱
چهار. تأثیر نظام ارزشی در نتیجه‌گیری‌های علمی.....	۲۹۹
پاسخ به چند سؤال.....	۳۰۱
الف. سازگاری کشف واقع با بی‌اخلاقی و کفر.....	۳۰۱
ب. نقش اخلاق در نظریه‌پردازی و نسبیت معرفت.....	۳۰۳

نتیجه‌گیری.....	۳۰۴
پرسش.....	۳۰۶
برای پژوهش بیشتر.....	۳۰۷
فصل هفتم: علوم انسانی اسلامی، واقع‌بینی و آزاداندیشی.....	۳۰۹
فضایل اخلاقی و واقع‌بینی علمی.....	۳۱۳
یک. انگیزه و نیت الهی.....	۳۱۳
دو. حقیقت‌جویی.....	۳۱۵
سه. جامع‌نگری.....	۳۱۷
چهار. مجاهدت در تحقیق.....	۳۲۲
پنج. بردباری در پژوهش.....	۳۲۳
شش. آشنایی با دیدگاه‌های دیگران.....	۳۲۳
هفت. پژوهش گروهی.....	۳۲۴
هشت. کثرت‌گرایی روشی.....	۳۲۵
فضایل اخلاقی و آزاداندیشی علمی.....	۳۲۷
یک. پرهیز از تعصبات کور.....	۳۲۷
دو. پرهیز از شهرت‌زدگی.....	۳۲۹
سه. دوری از هوای نفس.....	۳۳۲
چهار. توجه به ضعف معرفتی خود.....	۳۳۵
پرسش.....	۳۳۸
برای پژوهش بیشتر.....	۳۳۹
فهرست منابع.....	۳۴۱
نمایه‌ها.....	۳۶۱

مقدمه ویراست سوم

کتاب مبانی علوم انسانی اسلامی از جمله آثار بخت‌یاری بود که از نخستین روزهای انتشار مورد توجه اندیشمندان و محققان این حوزه قرار گرفت. در تعدادی از مراکز حوزوی و دانشگاهی به عنوان متن درسی انتخاب شد. توسط استادان برجسته‌ای بارها تدریس شد و نقاط قوت و ضعف آن، چه از نظر صوری و چه محتوایی، به این بنده اهداء گردید. برخی آن را «بهترین نمونه دفاع از ایده علوم انسانی اسلامی» دانستند و بعضی دیگر به نقد و انتقاد از آن پرداختند. این کتاب در طول سالیان پس از انتشار بارها و بارها در کارگاه‌های مختلف علمی در برخی از مراکز حوزوی و دانشگاهی مورد بحث و نقد قرار گرفت.

همه اینها موجب شد خود این بنده نیز چندین بار با نگاهی انتقادی آن را به مطالعه گرفتم. هر چند از نظر اصل ایده و دیدگاهی که در این کتاب عرضه شده است، به تغییری «شایسته ذکر» نرسیدم؛ اما از نظر شکلی و ترتیب مباحث و حذف و اضافه مطالب و حک و اصلاح عبارات، آن را نیازمند تغییراتی جدی یافتم. به همین دلیل، در این ویراست، هم تعداد فصول آن از ۹ فصل به ۷ فصل کاسته شد و هم تغییراتی جدی در حجم مطالب داده شد و هم در جای جای آن نکاتی که سودمند می‌دانستم افزوده شد. امیدوارم تغییرات ایجاد شده، موجبات رضایت بیشتر خوانندگان فرهیخته را فراهم کرده باشد.

هدف همه تغییرات این بود که تمرکز اصلی در این کتاب تبیین هر چه بهتر و دقیق‌تر اصل ایده علوم انسانی اسلامی و تبیین مبانی آن باشد و حتی‌الامکان از توجه تفصیلی به دیدگاه‌های موافقان و مخالفان پرهیز شود. به همین دلیل، فصل چهارم با عنوان «موافقان علوم انسانی اسلامی» و فصل هشتم با عنوان «بررسی ادله مخالفان علوم انسانی اسلامی» حذف شدند و البته همراه با اضافات فراوانی در جلدی مستقل که به بررسی دیدگاه‌های مخالفان علوم انسانی اسلامی می‌پردازد منتشر خواهد شد.

احمدحسین شریفی

۱۴۰۱/۱/۱

مقدمه

اهمیت علوم انسانی در حیات مادی و معنوی افراد و جوامع، کم‌کاری عالمان و اندیشمندان مسلمان در حوزه‌های علوم انسانی و حکمت عملی، عدم تناسب علوم انسانی غربی با باورها و ارزش‌های اسلامی، ناکارآمدی علوم انسانی موجود در تحلیل حیات انسان مسلمان، آسیب‌های اعتقادی، اخلاقی و فرهنگی آنها برای جوامع اسلامی و نقش نرم‌افزارانه علوم انسانی در فردسازی، جامعه‌پردازی و تمدن‌سازی، از جمله اموری‌اند که ضرورت مجاهدت اندیشمندان مسلمان را در «نقد» علوم انسانی رایج و «تولید» علوم انسانی اسلامی آشکار می‌کنند.

هر چند اندیشمندان جهان اسلام در گذشته تاریخی خود در تولید علم و همراهی با قافله علم اقدام‌های درخور ستایشی انجام داده‌اند و هیچ پژوهش‌گر با انصافی سهم آنان را در تولید علم بشری انکار نمی‌کند، اما به دلایل مختلفی که اینجا زمینه طرح آنها نیست، در چند سده اخیر از قافله علمی بشر به ویژه در حوزه علوم انسانی عقب مانده‌اند. جبران این عقب‌ماندگی مستلزم مجاهدت‌های علمی فراوان در بخش‌های مختلف است.

به اعتقاد ما، لازم است عالمان جهان اسلام یکبار دیگر، نه تنها برای تداوم حیات تمدنی خود که برای نجات علم به ویژه علوم انسانی از نگاه‌های تک‌بعدی و خشک و متصلّب و بی‌روح غربی، کمر همت بر بسته و با نگاهی اسلامی و واقع‌بینانه، علوم انسانی اسلامی را تولید و به بشریت عرضه نمایند.

بدیهی است که هر گونه اقدامی در این زمینه نیازمند داشتن فهمی روشن از علوم انسانی از یک طرف، و علوم انسانی اسلامی از طرف دیگر است. به همین دلیل، ما در این کتاب تلاش کرده‌ایم ضمن معرفی علوم انسانی و بیان ویژگی‌های آنها و تعیین معنای مورد نظر از علوم انسانی اسلامی، مبانی و اصول «هستی‌شناختی»، «معرفت‌شناختی»، «انسان‌شناختی»، «ارزش‌شناختی» و «روشی» ایده «علوم انسانی اسلامی» را تبیین کنیم.

مسئله اصلی

این کتاب در جستجوی پاسخ سؤالاتی از این قبیل است؛ علوم انسانی چه نوع علمی‌اند؟ چه تفاوت‌ها و تمایزهایی با علوم غیرانسانی دارند؟ هدف یا اهداف علوم انسانی چیست؟ علوم انسانی اسلامی به چه معنی است؟ آیا قید «اسلامی» در این ترکیب، احترازی است یا توضیحی؟ آیا منحصر دانستن روش‌شناسی علوم انسانی در روش تجربی موجه است؟ آیا استناد به متون دینی در تحلیل کنش‌های انسانی، علم‌تولیدی ما را امری اختصاصی و درون‌دینی نمی‌کند؟ چگونه می‌توان درستی نظریه خود را برای کسانی که هم‌کیش و هم‌آیین ما نیستند، تبیین کرد؟ ارزش‌ها چه نقشی در علوم انسانی دارند؟ آیا پذیرش تأثیر ارزش در دانش، مستلزم از دست دادن عینیت و بی‌طرفی علمی نیست؟ چگونه می‌توان از علوم انسانی اسلامی سخن گفت و در عین حال ویژگی‌های عینیت، بی‌طرفی، آزاداندیشی و واقع‌گرایی علمی را تأمین کرد؟

ساختار کلی کتاب

برای ارائه پاسخ‌هایی روشن و منطقی به پرسش‌های بالا، محتوای کتاب حاضر در هفت فصل به شرح زیر دسته‌بندی شده است:

فصل اول این کتاب مانند هر کتاب تحقیقی هدفمندی، به تبیین مباحث کلی و مقدماتی اختصاص یافته است. در این فصل ضمن اشاره‌ای کوتاه به تاریخچه علوم انسانی و ایده علوم انسانی اسلامی، نکته‌های نسبتاً مفصلی درباره اهمیت و ضرورت پرداختن به این بحث بیان شده است. بدین ترتیب، غیرمستقیم سخن برخی از مخالفان این ایده، که مدعی غیرضروری بودن طرح این مسأله هستند، نقد و رد شده است.

فصل دوم به بحث از چیستی علوم انسانی اختصاص یافته است. حقیقت این است که علی‌رغم گسترش علوم انسانی در همه دنیا، بسیاری از دانشجویان و حتی فارغ‌التحصیلان رشته‌های مختلف علوم انسانی، تعریفی روشن از این حوزه معرفتی ندارند. از طرفی هر گونه حرکتی در جهت ایجاد تحول در علوم انسانی نیز متوقف بر داشتن درکی روشن از ارکان و کارکردهای علوم انسانی است. بدین منظور در این فصل، ضمن اشاره به اختلاف‌های فراوان در تعریف علوم انسانی و توجه دادن به ابعاد توصیفی و تجویزی این دسته از علوم، تلاش شده با ذکر ویژگی‌هایی برای موضوع مورد مطالعه علوم انسانی، تعریفی شفاف و کارآمد از این علوم ارائه شود.

در فصل سوم به بحث درباره معناشناسی «علوم انسانی اسلامی» پرداخته شده است. در این فصل، ابتدا تفاوت‌های چهار اصطلاح «تحول علوم انسانی»، «بومی‌سازی علوم انسانی»، «اسلامی‌سازی علوم انسانی» و «علوم انسانی اسلامی» را بیان کرده و سپس گزارشی اجمالی از تفسیرها و تلقی‌های مختلفی که از ایده علم دینی و علوم انسانی اسلامی وجود دارد، ارائه شده و در نهایت معنای مورد نظر نویسنده مشخص شده است. فصل چهارم به مبانی فلسفی علوم انسانی اسلامی پرداخته و در ذیل هر کدام از مبانی پنجگانه معرفت‌شناختی، هستی‌شناختی، دین‌شناختی،

انسان‌شناختی و ارزش‌شناختی به اموری اشاره شده است که تأثیری مستقیم در نوع تلقی ما از علوم انسانی دارند و همچنین زیرساخت و بنیان علوم انسانی اسلامی را شکل می‌دهند. البته در این فصل، حتی الامکان، از توضیح و تحلیل و تعلیل مبانی، صرف نظر شده و خوانندگان به منابع تفصیلی‌تر درباره هر کدام از آن مبانی، ارجاع داده شده‌اند.

فصل پنجم درباره یکی از مباحث مهم و سرنوشت‌ساز در حوزه علوم انسانی اسلامی، یعنی مسأله «روش‌شناسی» است. در این فصل، ابتدا ضمن بیان اهمیت مسأله روش در تمایز علوم و همچنین تأثیرپذیری روش تحقیق از دیدگاه‌های معرفت‌شناسانه محققان، به معرفی نظریه «وحدت روش علمی» و نقد و بررسی ادله قائلین این دیدگاه پرداخته و در ادامه، دو نظریه «تمایز روشی علوم انسانی» و «تکثر روشی علوم انسانی» توضیح داده شده و دیدگاه اسلامی را در این موضوع تبیین کرده‌ایم.

فصل ششم به تحلیل نقش اخلاق و نظام ارزشی پذیرفته محققان، در علوم انسانی پرداخته و ضمن نقد و رد دیدگاه‌هایی که مدعی عدم تأثیر ارزش‌ها و اخلاقیات در علوم انسانی‌اند، نظریه تأثیرپذیری علوم انسانی از نظام ارزشی محققان به تفصیل تبیین شده است. بدین منظور، تأثیر ارزش‌ها در مراحل مختلف تولید علم مورد بحث قرار گرفته است: هم در مرحله انتخاب موضوع و مسأله تحقیق، هم در مرحله انتخاب هدف و غایت تحقیق، هم در روند تحقیق و هم در مرحله نتیجه‌گیری و کاربرد تحقیق. و نهایتاً فصل هفتم با عنوان «علوم انسانی اسلامی، واقع‌بینی و آزاداندیشی» به دنبال آن است که نشان دهد ایده علوم انسانی اسلامی نه تنها منافاتی با واقع‌بینی و آزاداندیشی علمی ندارد، که بدون پذیرش آن نمی‌توان از بی‌طرفی علمی، حقیقت‌پژوهی و آزاداندیشی سخن گفت. در این فصل با تحلیل برخی از فضایل و رذایل اخلاقی در عرصه پژوهش

معلوم شده است که فقط در سایه پایبندی به اخلاق و ارزش‌های اسلامی و الهی است که می‌توان واقع‌بینی علمی و آزاداندیشی را تأمین کرد.

ویژگی‌های این کتاب

یک. تاکنون اندیشمندان و نویسندگان جهان اسلام کتاب‌های فراوانی را درباره علم دینی و اسلامی‌سازی علوم انسانی تدوین کرده‌اند. با وجود این، رویکرد عمده آنان معرفی دیدگاه‌ها و احیاناً نقد و بررسی آنها بوده است. اما کتاب حاضر سعی کرده است ضمن توجه به دیدگاه‌های موجود، ابعاد و کارکردهای مختلف علوم انسانی را مورد توجه قرار دهد و اسلامی بودن علوم انسانی را در هر کدام از آنها تشریح و تحلیل کند. به همین دلیل، مسائلی چون موضوع، روش، هدف، مبانی، کارکردها و ویژگی‌های علوم انسانی اسلامی در مقایسه با علوم انسانی غیراسلامی مورد بحث و تحلیل قرار گرفته است.

دو. بیشتر کتاب‌هایی که تاکنون در حوزه علم دینی نوشته شده است، متمرکز بر اسلامی‌سازی علوم طبیعی بوده‌اند و به صورت گذرا و ضمنی به مبحث علوم انسانی پرداخته‌اند. اما کتاب حاضر اختصاص به بحث اسلامی‌سازی علوم انسانی دارد و سعی کرده است همه مباحث خود را در همین موضوع متمرکز کند و نفیاً یا اثباتاً از ورود به بحث علوم طبیعی اسلامی خودداری کند.

سه. این کتاب به هدف تدوین کتابی درسی در زمینه فلسفه علوم انسانی اسلامی نوشته شده است و به همین دلیل سعی شده برخی از ویژگی‌های شکلی کتاب درسی در آن رعایت شود. به عنوان مثال، در پایان هر فصل هم خلاصه فصل ذکر شده و هم پرسش‌هایی ناظر به محتوای فصل و هم موضوعاتی برای تحقیق و پژوهش بیشتر محققان و خوانندگان معرفی شده است.

چهار. این کتاب به جای نظریه محوری یا مکتب محوری، اغلب مباحث خود را به صورت مسأله محور و با نگاهی جامع به مسائل مورد بحث، دنبال کرده است. روشن است که پژوهش های مسأله محور نه تنها دشوارترند بلکه اقتضائاتی دارند که بی توجهی به آنها موجب ناکارآمدی تحقیق خواهد شد. به عنوان مثال، در پژوهش های مسأله محور منابع مختلف و دیدگاه های متفاوت باید دیده شوند و صرفاً پاسخ ها و مباحث ناظر به مسأله مورد نظر انتخاب شود.

پنج. در این کتاب سعی شده از پراکنده گویی و پرگویی پرهیز و با توجه به مخاطبان ویژه آن، مباحث به صورت کوتاه و گویا بیان، و از شرح و تفصیل نظریه ها و دیدگاه ها و مباحث مطرح شده خودداری شود.

سپاسگزاری

خدای بزرگ را سپاسگزارم که توفیق ویژه اش را نصیب این بنده کرد تا به رغم بضاعت ناچیز خود کتاب «مبانی علوم انسانی اسلامی» را تدوین کنم. امیدوارم این تلاش ناچیز مورد قبول حضرت حق قرار گیرد و خداوند به لطف خود، آن را اثری پر خیر و برکت قرار دهد. بر خود فرض می دانم از همه کسانی که در طول انجام این تحقیق مرا یاری رساندند سپاسگزاری کنم. از همه دانشجویان، طلاب و اساتیدی که در سال های گذشته به گونه ای مخاطب این مباحث بودند و به مناسبت های مختلف، بخش هایی از این مباحث را با آنان مورد گفتگو و بحث قرار می دادم و با نقدهای خود از نقاط ضعف و مبهم چهره گشایی می کردند، سپاسگزاری می کنم. ضمن دعا برای همه این عزیزان، امیدوارم در ادامه این حرکت نیز بنده را از راهنمایی های خود محروم نکنند.

از ریاست محترم مرکز پژوهش‌های علوم انسانی اسلامی صدرا، جناب
حجت‌الاسلام والمسلمین دکتر رضا غلامی، که پیشنهاد و حمایت‌های
معنوی ایشان موجب شد تا کارهای پراکنده و داده‌های گردآوری شده، به
صورتی منظم و در قالبی که ملاحظه می‌کنید، گرد هم آیند. همچنین از
جناب آقای دکتر عطاءالله رفیعی‌آتانی که با مطالعه این اثر مرا از نقطه
نظرات عالمانه خویش بهره‌مند کردند، صمیمانه قدردانی می‌کنم. از
دکتر فرزاد جهانبین و همه عزیزان دیگری که با پیگیری‌های متواضعانه
و دلسوزانه خود سهمی جدی در به ثمر رسیدن این مهم داشتند، تشکر
می‌کنم. از جناب آقای حامد خوشگفتار که مسئولیت نمایه‌های کتاب را
پذیرفتند، سپاسگزارم. از خدای متعال برای همه این عزیزان آرزوی موفقیت
بیشتر دارم.

احمدحسین شریفی

عضو هیأت علمی مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی علیه السلام

۱۰ آذر ۱۳۹۳

فصل اول

مباحث کلی و مقدماتی

از خواننده انتظار می‌رود پس از مطالعه این فصل:

- ◀ ضمن اطلاع از تاریخچه طرح مسأله علوم انسانی اسلامی، عمده‌ترین صاحب‌نظران اولیه این ایده را بشناسد؛
- ◀ اهمیت و ضرورت پرداختن به مسأله علوم انسانی اسلامی را بداند؛
- ◀ توانایی نقد کسانی را که پرداختن به علوم انسانی اسلامی را امری غیرضروری می‌دانند، کسب نماید؛
- ◀ جایگاه بحث علوم انسانی اسلامی را در فردسازی، جامعه‌پردازی و تمدن‌سازی اسلامی تبیین کند؛
- ◀ انگیزه لازم برای تحقیق و پژوهش در علوم انسانی با رویکرد اسلامی را به دست آورد.

تاریخچه بحث

ایده علم دینی یا اسلامی سازی معرفت، ایده‌ای نوظهور نیست. این مسأله از دیرباز در میان اندیشمندان مسلمان مطرح بوده است. با توجه به اینکه در بیشتر کتاب‌هایی که درباره علم دینی نوشته شده‌اند، تاریخ طرح این ایده به تفصیل بیان شده است، ما در اینجا به منظور رعایت سیر منطقی طرح مسأله علوم انسانی اسلامی، به اختصار، تاریخچه علوم انسانی و همچنین تاریخچه ایده اسلامی سازی علوم انسانی را مورد اشاره قرار می‌دهیم:

تاریخچه علوم انسانی

بذر علوم انسانی، در قالبی که هم‌اکنون شاهدیم، در زمان و زمانه‌ای کاشته شد که فضای ذهنی اندیشمندان، مسحور و مغلوب علوم طبیعی تجربی شده بود. پیشرفت‌های شگفت‌آور این علوم، چشم‌ها را به خود خیره کرده بود. روش تجربی، موفقیت و کارآمدی خود را بر همگان آشکار ساخته بود. هیچ کس در ارزش و اهمیت چنین روشی تردید نداشت. روش‌های نقلی و عقلی در برابر یکه‌تازی این رقیب نیرومند به سایه سکوت گریخته بودند و جرأت عرض اندام نداشتند. حس‌گرایی و تجربه‌گرایی ظفرمندانۀ هم‌اورد می‌طلبیدند. استقراگرایی فرانسویس بیکن (۱۵۶۱-۱۶۲۶)، و تجربه‌گرایی اندیشمندانی چون جان لاک (۱۶۳۲-۱۷۰۶)، جرج بارکلی (۱۶۸۵-۱۷۵۳) و دیوید هیوم (۱۷۱۱-۱۷۷۶) چنان جذاب و با قدرت مطرح می‌شدند که دل‌های بسیاری را ربوده بودند. پیشرفت‌های علمی